

ТЕМА № 1

ФІЛОСОФІЯ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ТИП ЗНАНЬ

(2 години)

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ:

1. Філософія як теоретичне ядро світоглядного знання.
2. Сутність, структура та історичні форми світогляду.
3. Природа філософського знання.
4. Предмет, структура та основні функції філософії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрущенко В. П. Соціальна філософія: курс лекцій [2-ге вид., випр. і доп.] / Андрущенко В. П. – К., 2002. – 321 с.
2. Бабичев В. Р. Основы философии: Учебное пособие / Бабичев В. Р., Усова Т. Е. – Х., 2008. – 368 с.
3. Гуревич П. С. Основы философии: учебное пособие / Гуревич П. С. – М.: Гардарики, 2007. – 204 с.
4. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / Кремень В. Г. – К., 2005. – 528 с.
5. Івакін О. А. Філософія: Навчальний посібник / Івакін О. А. – К., 2004. – 254 с.
6. Пертушенко В. Л. Філософія: навчальний посібник [2-ге вид., випр. і доп.] / Петрушенко В. Л. – К.: Каравела; Л., 2002. – 544 с.

1. Філософія як теоретичне ядро світоглядного знання.

Філософія одна з найдавніших наук, котра бере свій початок ще з VI століття до нашої ери, тобто існує вже понад 2500 років. Вона складна за своїм змістом, предметом та функціями. Філософія є одночасно: формою суспільної свідомості, світоглядом і наукою. Філософію ще з давніх давен визначали як любов до мудрості (слово “філософія” грецького походження – від *phileo* – люблю і *sophia* – мудрість). Що це означає? Що таке мудрість? Щоб з’ясувати ці питання слід мати на увазі, принаймні, три важливих моменти:

1) Філософія має справу з найбільш загальними, фундаментальними проблемами існування світу, а саме: його єдності, природи, тенденцій розвитку тощо. Знання ж загального, фундаментального є виключно важливим для пізнання істини, оскільки у загальному більше суттєвого, ніж у частковому. Не випадково, патріарх світової філософії Аристотель, якого Гегель називав “вчителем людства” стверджував, що “той, хто знає загальне, знає більше того, хто знає часткове”.

Пізнати, з’ясувати загальне – непросто, бо воно неочевидне. Загальне це таке, що не сприймається на рівні відчуттів. Загальне є продуктом логічного мислення. Воно являє собою основну підвалину наукового знання. Аристотель підкреслював, що “знанням в найбільшій мірі володіє той, хто знає загальне. Мабуть, важче всього для людини пізнати саме це, найбільш загальне, бо воно далше всього знаходиться від чуттєвих сприйнять”. Оскільки філософія досліджує найбільш загальні проблеми існування світу, остільки вона саме тому здатна осягнути його в цілому, дати цілісне уявлення про світ, його розвиток, тенденції поступу. Це торкається також і світу самої людини, її виникнення, розвитку, місця в природі тощо.

Уявлення про предмет в цілому, його цілісне бачення є надбанням розуму людини, свідченням могутності її інтелекту, здатності з’ясувати найбільш загальні закономірності розвитку всього сутнісного. “Філософія, - відзначав Гегель, - займається не окремими

ситуаціями, а загальним мисленням, оскільки проникає в ціле (прослідковує загальні закономірності...)”. Подібну думку висловлював також відомий іспанський філософ Ортега-і-Гассет: “Філософія, - говорив він, - є універсальною і абсолютною наукою”, філософія – “ це пошук цілого, загального”, “це пізнання Універсуму”. Складні явища чи процеси людина може охопити в мисленні в цілому, але за умови, коли здатна виділити найбільш загальне, суттєве, притаманне усім цим явищам чи процесам. В цьому контексті філософія, як “пошук цілого, загального”, співвідноситься з мудрістю.

2) Філософія безспідставно ототожнюється зі знанням першоначал, першопричин буття. Ці знання, на думку Арістотеля, слід віднести до “мудрості”. Бо “мудрість є наука про визначальні причини і начала”. І далі: “наставники більш мудрі не завдяки умінню діяти, а тому що вони володіють узагальненими знаннями і знають причини”; “Жодне з чуттєвих сприйняття ми не вважаємо мудрістю, хоча вони і дають важливі знання про одиночне, бо вони не вказують “чому”... Мудрим вважаються не ті, хто має досвід, а ті, що “знають причину”; “Ми наставників у кожній справі шануємо більше, вважаючи, що вони більше знають, ніж ремісники, і мудріші їх, оскільки вони знають причини того, що створюється”. Арістотель пояснює, кого можна називати мудрим, і якої науки це стосується: “По-перше, ми припускаємо, що мудрий, настільки це можливо, знає все, хоча він і не має знання про кожний предмет окремо. По-друге, ми вважаємо мудрим того, хто здатний пізнати важке і нелегко досягнене для людини (сприйняття почуттями властиве усім, а тому це легко і нічого мудрого в цьому немає). По-третє, ми вважаємо, що більш мудрим у будь-якій науці є той, хто більш точний і більш здатний навчити виявленню причин”. Філософія досліджує те, що “найбільш гідне пізнання – першоначала і причини, бо через них і на їх основі пізнається все інше...”; “Отже, з усього викладеного випливає, що ім’я мудрості необхідно віднести до однієї і тієї ж науки: це повинна бути наука, котра досліджує перші начала і причини”. Такою наукою є філософія. “Філософія – найбільш цінна з наук, бо спрямована на пізнання першопричин, сутнісного і вічного”. Отже, мудрість ототожнюється у філософії з пізнанням першопричин і першоначал, “сутнісного і вічного”.

3) Філософія як мудрість, що спрямована на пізнання найбільш загального, “сутнісного і вічного”, дає змогу розкривати закономірні зв’язки. Бо що таке закон? Закон – це відношення між сутностями, найбільш загальний, установлений зв’язок між речами, який повторюється при відповідних умовах і є об’єктивним, внутрішнім, необхідним, загальним і суттєвим. Оскільки філософія займається з’ясуванням цього, остільки вона і має відношення до мудрості. Мудрість, таким чином, є важливою ознакою філософії, котра осмислює дійсність на основі пізнання найбільш загальних зв’язків, причин, тенденцій розвитку та їх практичного (предметного) використання. Не випадково сучасний французький філософ Мішель Гуріна підкреслює, що мудрість – не що інше, як вміння використовувати знання на практиці – “мистецтво жити”. Отже, філософія як мудрість з’ясовує найбільш загальні, фундаментальні проблеми існування світу; першоначала і першопричини буття; вона спрямована на пізнання загальних, усталених, необхідних зв’язків між сутностями – закономірних зв’язків. Таким чином, мудрість, як філософський феномен, - це форма духовно-практичного осмислення дійсності, з’ясування причин, тенденцій розвитку всього сутнісного, передбачування наслідків цього розвитку на основі поєднання інтелекту та практичного досвіду.

2. Сутність, структура та історичні форми світогляду.

Таким чином, запроваджений до людського лексикону Кантом термін "світогляд" не слід розуміти буквально, як лише систему поглядів на світ, – це споглядальне, просвітницьке тлумачення, – а як активне самовизначення людини в світі, яка шукає шляхи від ідеї до дії. Світогляд з цих позицій є системою принципів та знань, ідеалів і цінностей, надій та вірувань, поглядів на сенс і мету життя, котрі визначають діяльність індивіда, або соціального суб’єкта, й органічно входять до його вчинків і норм мислення.

За невідповідності між думкою та дією розквітає соціальна мімікрія, конформізм, лицемірство, тобто починається глибинна криза існуючих світоглядних цінностей. Тоді постає проблема розробки нових цінностей і світогляду. Без цього суспільство не може функціонувати, оскільки світогляд є формою його суспільної самосвідомості, через яку суб'єкт усвідомлює свою соціальну сутність і оцінює свою духовно-практичну діяльність.

Світогляд – інтегральне духовне утворення, яке спонукає до практичної дії, до певного способу життя та думки. У структурному плані прийнято виділяти в ньому такі підсистеми або рівні, як світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння.

Свого часу німецький філософ К. Ясперс присвятив спеціальне дослідження психології світоглядів, оскільки світогляд не тільки окремих індивідів, а й соціальних груп і навіть епох в одних випадках тяжіє до гармонійного, оптимістичного, а в інших – до похмуро-песимістичного, стурбовано-трагедійного сприйняття буття. Емоційні та інтелектуальні почуття й розуміння як компоненти людської суб'єктивності по-різному представлені у різних світоглядних системах і спричиняють їхню різноманітність. У міфології, наприклад, світовідчуття переважає над розумінням, а в філософії – навпаки.

За способом свого існування світогляд поділяється на груповий та індивідуальний, хоча поза особистістю та без особистості не може існувати жодна світоглядна система. За ступенем та чіткістю самосвідомості світогляд поділяється на життєво-практичний, тобто здоровий глузд, та теоретичний, різновидом якого і є філософія. Здоровий глузд закарбовується в афоризмах життєвої мудрості та у максимах духовного життя народу, а теоретичний світогляд – у логічно впорядкованих системах, в основі яких лежить певний категоріальний апарат і логічні процедури доведень та обґрунтувань.

Проте будь-який світогляд, незалежно від того, як він структурується чи класифікується, об'єднує наявність переконання. Це – ядро та смисл світогляду як такого, оскільки саме переконання і з'єднують думку з дією, втілюють ідею у практичну діяльність.

Немає переконань – немає й світогляду, він або не сформувався, або девальвувався. Зречення переконань або розчарування в них – завжди особиста трагедія, тому що переконання є ідеєю, яка пройшла крізь серце людини, пережита і вистраждана нею.

Переконання, уявлення, ідеї, почуття, опосередковані досвідом особистості, беруть участь у формуванні життєвої позиції. Не може бути світогляду без ідеалу; ідеал потребує віри в своє втілення; віра ж невіддільна від любові, людина вірить і сподівається на те, що вона вважає святим і дорогим. Саме тому світогляд – не лише знання й усвідомлення, це ще й життєвий процес, а саме: духовно-практичне засвоєння світу, в якому світові дійсному, світові наявного буття протиставляється світ належного, світ ідеалів, цілей і сподівань, трансцендентний світ жаданого буття.

Ще раз підкреслимо, що світогляд – не просто узагальнене уявлення про світ, а форма суспільної самосвідомості людини, вузловими категоріями якої виступають поняття "світ" і "людина". Через ці поняття суб'єкт світогляду усвідомлює своє призначення у світі і формує життєві установки. Світогляд за самою своєю суттю є універсальним, оскільки інтегрує знання і почуття у переконання, а також практичним, оскільки орієнтує на вирішення найважливіших проблем людського існування, виражає імперативи поведінки людини та сенс її життя. В цьому і полягає функціональне призначення світогляду.

Світогляд – постійний супутник людської життєдіяльності на будь-якому етапі історії суспільства. Найбільш вивченими історичними формами його є міф та релігія.

Історичні типи світогляду та їх характеристика. Підкреслимо, що світогляд – не просто узагальнене уявлення про світ, а форма суспільної самосвідомості людини, вузловими категоріями якої виступають поняття "світ" і "людина". Через ці поняття суб'єкт світогляду усвідомлює своє призначення у світі і формує життєві установки. Світогляд за самою своєю суттю є універсальним і практичним, оскільки орієнтує на вирішення найважливіших проблем людського існування, виражає імперативи поведінки людини та сенс її життя. В цьому і полягає функціональне призначення світогляду.

Найбільш вивченими історичними типами світогляду є міф, релігія та філософія.

Першим дійшов висновку про те, що міф є стадією розвитку свідомості, яка відповідає певній історичній добі, французький культуролог Л. Леві-Брюль. Щоправда, він спирався на плідну думку німецького філософа Ф. Шеллінга про міф як продукт народної творчості. Продовжуючи ідеї Шеллінга, вже на початку нашого століття німецький мислитель Е. Кассієр спробував досягнути світ "зсередини" відповідно до його власних законів розвитку. Під впливом цих мислителів у двадцятому столітті з'явилась значна кількість літератури, присвяченої дослідженню міфологічного світогляду. Найпомітнішими стали праці Д. Фрезера та К. Леві-Стросса, а у вітчизняній традиції — О. Ф. Лосєва та інших.

Міфологічній формі світогляду притаманні антропоморфізм, тобто ототожнення природних сил з людськими, одухотворення їх. Тому усвідомлення факту поділу світу на світ речей та світ антропоморфних істот означало початок розпаду міфу. Уособлення ж сил природи (символізм) також є пізньою стадією міфу, що особливо характерно для античної міфології. Міф є історично першою формою самосвідомості, котра відокремилася від практики. Тут кріються витoki його антропоморфізму.

Для міфологічного світогляду характерним є, по-перше, усвідомлення роду як колективної особи, переконаної у наявності спільного предка — тотема. За умов тогочасного суспільства тотемні вірування виявились надзвичайно практичними, через те, що цементували індивідів у родову цілісність, а отже, були життєвою силою. Власне в цьому і полягає головне призначення світогляду взагалі. По-друге, міфологічний світогляд значною мірою обернений у минуле, адже тотемний предок був, до того ж був як ідеал діяльності.

У цьому секрет міфологічного розуміння історичного часу. Формально майбутнє начебто обернене у минуле, але насправді ретроспективний ідеал є те належне та жадане, до чого прагне родова община. Але все ж таки людське життя поки що не поділене чітко на теперішнє і майбутнє. І ця обставина допомагає зрозуміти силу традиції, а як наслідок — панування циклічної моделі історичного часу.

По-третє, оскільки міфологічний світогляд антропоморфний, то неминуче формування анімістичної картини буття, тобто одухотворення усього суцього. Це олюднення природи є наслідком нерозчленованості буття на суб'єкт та об'єкт, а нероздільність людини і космосу, людини і природи означає, що у світогляді домінує світовідчуття. Та інакше не могло й бути, бо родове суспільство — це дитинство людства, і цій стадії міг відповідати світогляд у міфопоетичній формі. Міф є перше повстання поезії проти прози життя. Міф є мудрість у поетичній формі юного людства.

І подібно до того, як доросла людина тужить за дитинством, розуміючи, що дещо втрачено разом із ним назавжди, людство, пройшовши цю стадію, сприймає міфопоетичний світогляд як неповторне чудо, що породило духовні цінності недосяжного зразка. І, мабуть, повсякчас будуть ностальгічні спроби відродити міфопоетичну концепцію світу та людини. У кращому випадку це стимулює процес художньої творчості (згадаймо Габрієля Маркеса або Чингіза Айтматова), в гіршому — породжуються ідеологічні міфи, що наклали жорстокий відбиток на життя людства у ХХ столітті.

Релігія є більш пізньою та зрілою формою світогляду людства, а тому і більш дослідженою. В ній буття досягається іншими, ніж у міфі засобами. В релігійній свідомості вже чітко розділяються суб'єкт і об'єкт, а отже, долається характерна для міфу неподільність людини й природи і закладаються основи проблематики, яка стане специфічною для філософії. В релігії ідея відділяється від матерії і навіть протиставляється їй.

Світ роздвоюється на духовний та тілесний, земний і небесний, горний і дольний, природний і надприродний, до того ж земний починає розглядатися як наслідок надприродного. Міфологічні ж персонажі (а в пізніх міфах "язицьких релігіях" і боги) живуть у феноменальному світі (на горі Олімп, на горі Меру тощо).

У релігії виникає зовсім інший, ноуменальний світ, недоступний органам чуттів і розуму, а тому в об'єкти надприродного світу треба вірити. Віра і виступає головним способом досягнення буття. Релігія постулює світ ідеальних сутностей, що у практичному плані веде до обґрунтування пріоритету духу над тілом, необхідності турботи про душу з усіма наслідками

для способу життя віруючих, які звідси випливають. Зв'язок із богом через культ та релігійну організацію (церкву) є критерієм наявності релігійного світогляду і належності до певної конфесії.

Другою особливістю релігійного світогляду є його практичність, оскільки віра без справ мертва. А в зв'язку з цим віра в бога та надприродний світ взагалі викликає своєрідний ентузіазм, тобто життєву енергію, яка надає розумінню цього світу життєвого характеру. Релігію творить народ, він є і суб'єктом і об'єктом релігійної творчості, яка в історії виступала джерелом потужних зрушень у суспільстві. В релігії поряд із світовідчуттям добре розвинене світорозуміння, тобто є релігійна ідея, яка обґрунтовується теологами. Але в тому й полягає особливість і привабливість релігійного світогляду, що в ньому ідея пройнята своєрідно екзальтованим почуттям, вона переживається і підживлює віру.

Краще всіх, мабуть, про роль почуття в релігії сказав апостол Павло: "Коли я говорю мовами людськими й ангельськими, та любові не маю, — то став я як мідь та дзвінка або бубон гудячий. І коли маю дар пророкувати і знаю всі таємниці й усе знання, і коли маю всю віру, щоб навіть гори переставляти, та любові не маю, — то я ніщо. І коли я роздам усі маєтки свої, і коли я віддам своє тіло на спалення, та любові не маю, — то пожитку не матиму жодного. Ніколи любов не перестає! Хоч пророцтва й існують, — та припиняться, хоч мови існують, — замовкнуть, хоч існує знання, — та скасується" (Кор., 13, 1—3).

Якщо для міфу головним є обґрунтування зв'язку індивіда з родом, то для релігії — досягнення єдності з Богом як втіленням святості та абсолютною цінністю. В цьому полягає позитивне значення релігії, бо чим є життя, коли нема нічого святого і все піддається нігілістичному запереченню, людині нашого століття добре відомо. Але й засилля релігійного світогляду становить певну небезпеку. Слід пам'ятати, що ні релігійний фанатизм, ні поліцейський атеїзм не є альтернативою.

3. Природа філософського знання.

Філософія це система певних знань про природу, суспільство, людину, процес її мислення, пізнання. Ці знання у порівнянні з природничими мають свої особливості. В чому вони полягають?

Філософські знання мають найбільш високий рівень узагальнення, в результаті якого виділяються спільні риси, ознаки, зв'язки, відношення речей і процесів, що мають місце в об'єктивному світі. Процес узагальнення здійснюється шляхом абстрагування – логічного засобу відхилення від того, що не є предметом дослідження на даному етапі пізнання і концентрація уваги на тому, що є таким предметом.

Людське пізнання, життя людини не мислиме без абстракцій. Людина не може ні пізнавати, ні практично діяти, ні спілкуватися без абстрагуючої діяльності. Найпростіший акт пізнання – розрізнення двох речей – вже передбачає абстрагуючу діяльність людини. Якщо необхідно встановити їх відмінність, то ми не беремо до уваги того, що для них є подібним, відхиляємося від нього, і навпаки, якщо нам необхідно встановити те, що для них є подібним, то ми подумки відхиляємося від того, що для них є відмінним. Це відхилення від тих чи інших ознак предмета і є ілюстрацією процесу абстрагування.

Філософські знання фіксуються у поняттях, у яких відображається те, що є загальним в речах. Отже, не береться до уваги те, що є у них конкретним, відмінним. Філософські поняття є результатом дуже високого рівня абстрагування. В них не просто виділяється загальне, а найзагальніше. Скажімо, в такому понятті, як матерія, відображається найбільш загальна властивість оточуючої нас дійсності, а саме те, що вона є об'єктивною реальністю, незалежною від волі і свідомості людини. Як встановлюється така найзагальніша властивість поняття "матерія"? Шляхом абстрагування, відхилення в процесі пізнання від конкретних її властивостей і концентрації уваги на більш загальних, аж до найзагальніших (всезагальних). Ось приблизний шлях такого абстрагування: "ця троянда" (має конкретну визначеність: "ця");

троянда (тут ми вже абстрагуємось від визначення “ця”). Слово “троянда” фіксує більш загальне, ніж маємо у словосполученні “ця троянда”. Далі. Слово “квітка”. Воно охоплює всі квіти, що мають місце в дійсності, тобто ми подумки відхиляємось від конкретної різноманітності квітів, бо увага концентрується на тому загальному, що є у всіх квітів. Далі. Слово “рослина” включає в себе весь рослинний світ і є більш широкою абстракцією. Але це ще не є найбільш загальним поняттям. Ми можемо йти далі шляхом абстрагування (відхилення від конкретного). На цьому шляху більш загальним буде поняття “живе”. Останнє включає в себе не лише весь рослинний світ, але й тваринний. Поняття “живе” має вже дуже високий рівень абстрагування. І, нарешті, поняття “матерія” фіксує у собі найзагальніше, бо у ньому фіксується все те, що існує об’єктивно, тобто поняття “матерія” має найвищий рівень відхилення від конкретного, найвищий рівень абстрагування.

Кожна наука має свій понятійний апарат, котрий дає можливість матеріалізувати знання. Однак на відміну від понять філософії цей понятійний апарат може бути застосований лише до конкретної галузі знань. Скажімо, економічна наука має такі поняття, як “продуктивні сили”, “вартість”, “прибуток”, “товар” і т.п. Вони відображають сутність економічних процесів. Однак не можуть бути застосованими для з’ясування проблем теорії пізнання, логіки, діалектики тощо, бо мають інший, відмінний від філософії рівень узагальнення. Так само закон вартості не може бути застосованим до з’ясування проблем біології, бо остання має свої, притаманні їй закони. Що ж торкається понять філософії, то вони використовуються в процесі пізнання у будь-яких сферах дійсності, оскільки ці поняття абстрагуються від усіх сфер буття, тобто в них виділяються найбільш загальні ознаки, що притаманні усім речам і явищам об’єктивного світу.

Тому поняття філософії мають найвищий рівень узагальнення. Філософські знання – це знання найбільш загальних проблем буття, а саме: світу, його єдності, людини, її походження, мислення, пізнання, розвитку суспільства тощо. Іншими словами, це знання загального в системі відношення “світ – людина – діяльність”. Філософське знання – це таке знання, котре дає можливість з допомогою свого понятійного апарату адекватно відобразити рух і розвиток – біжучість всього існуючого. Життя – змінне, рухливе. Спокій, що спостерігається у природі – річ відносна. Лише рух є абсолютною величиною. Бо якщо предмет знаходиться в даній системі у спокої, то по відношенні до іншої системи він знаходиться у русі. Такий закон природи. Діалектика відображає ці зміни, біжучість, зв’язки. Але як? Це непросте запитання. Одна річ – це визнати, що рух, зміна існує. Інша річ, більш складна – відобразити цей рух, зміну у мисленні. Якщо світ змінюється, рухається, то філософія повинна мати такий понятійний апарат, який давав би адекватне уявлення про такий рух і розвиток. Філософія, ще з часів Гегеля, має змогу завдяки своїм поняттям, дати точне уявлення про рух, зміну, розвиток, взаємозв’язок речей в об’єктивній дійсності. Тому філософські поняття самі є рухливими, біжучими; вони різко вирізняються гнучкістю, взаємопереходами. Скажімо, кількість переходить в якість, а якість переходить в кількість; можливість стає дійсністю, остання ж є основою для нових можливостей; причина переходить у наслідок, наслідок може бути причиною для іншого явища, що зв’язане з ним; зміст визначається формою, але остання може бути змістом для іншого процесу і т.д. і т.п. Таким чином, знання, що фіксуються в понятійному апараті філософії дають змогу адекватно відобразити рух, зміни, взаємопереходи речей через власну гнучкість, рухливість. І, нарешті, останнє. Філософське знання складає теоретичну основу світогляду, з допомогою якого людина здатна в

4. Предмет, структура та основні функції філософії.

Враховуючи вищевикладене, можна визначити і сам основний предмет філософії. Розкриття предмету будь-якої науки, і філософії теж, передбачає окреслення відповідного кола проблем, котрі та чи інша наука досліджує, і які є для неї специфічними, особливими. Для філософії такими особливими проблемами, як було вже показано вище, є загальні проблеми існування світу, як природи, його єдності, походження, тенденцій розвитку тощо. Суб’єктом же

пізнання, осмислення цих проблем є людина як творча, діяльна істота. Тому в предмет будь-якої філософської системи, будь-якого її напрямку необхідно включається, як основне, - відношення “людина – світ”, його різні модифікації.

Скажімо, у Гегеля в основі його філософської системи лежить так звана “абсолютна ідея”, котра є ні чим іншим, як гіперболізованою об’єктивованою людською свідомістю, “абсолютним розумом”. “Абсолютна ідея, - наголошував філософ, - є розум, мислення, розумне мислення”; у філософії екзистенціалізму, у Ж.П. Сартра, абсолютизується, перебільшується “світ людини”, її суб’єктивність. “Немає ніякого іншого світу, окрім людського світу, світу людської суб’єктивності”, - підкреслював Ж. – П. Сартр; Едмунд Гуссерль, засновник так званої феноменологічної школи, в предмет філософії включав лише “чисту свідомість” – відокремлену від існування і свідомості конкретної людини; Л. Фейєрбах дотримувався іншої точки зору. Для нього “єдиним, універсальним і вищим предметом філософії” є “людина і природа як базис людини”; філософські концепції, наприклад, Д. Локка, П. Гольбаха та інших ґрунтуються на пріоритетності світу, природи, матерії, їх об’єктивності тощо.

Отже, при осмисленні основних проблем буття філософи так чи інакше розглядали їх через призму відношення “людина-світ”. Не випадково Йоган Фіхте, представник німецької класичної філософії, вважав, що розвиток філософії може відбуватися двома основними шляхами – від речі до ідеї (Фіхте називав такий підхід “догматизмом”) і від ідеї до речі (Фіхте називав такий підхід “ідеалізмом”).

Фактично ж німецький філософ визначив два основних протилежних напрямки у філософії – матеріалістичний (“від речі до ідеї”) і ідеалістичний (“від ідеї до речі”). Бо що таке матеріалізм?

Матеріалізм (від лат. Materialis – речовинний) – це філософський напрямок, який виходить з того, що природа, буття, матерія є первинними, а свідомість, мислення, дух – вторинними. З точки зору матеріалізму, світ як природа є матеріальним, об’єктивним, незалежним від людини, її волі, свідомості. А сама свідомість, мислення, дух є властивістю високоорганізованої матерії, її ідеальним відображенням.

Ідеалізм (від грецьк. Idea – ідея, образ, поняття) – філософський напрямок, протилежний матеріалізму, який виходить з того, що свідомість, мислення, дух є первинними, а природа, буття, матерія – вторинними. Він поділяється на певні різновиди – об’єктивний ідеалізм та суб’єктивний ідеалізм залежно від того, яке духовне першоначало кладеться в його основу. Об’єктивний ідеалізм за основу дійсності приймає безособистісний дух, розум, свідомість (“абсолютний дух”, “абсолютний розум”, “чиста свідомість”). Суб’єктивний ідеалізм конструює світ на основі особливостей індивідуальної свідомості і ставить цей світ в залежність від неї, від “Я”.

Функції філософії. Філософія відіграє важливу роль у суспільстві, насамперед, в розвитку суспільної свідомості, та і самої людини, її сутнісних сил. Свідченням цього є найважливіші функції філософії.

Функція (від лат. – виконання, звершення) – спосіб діяння якоїсь системи, органу, котрий спрямований на досягнення певного результату. Філософія як форма суспільної свідомості, як система певних знань, законів і принципів, має досить вагомий функціональний потенціал.

Давно помічено, що існує зв’язок, між рівнем розвитку філософії, і навіть її існування, і рівнем розвитку свободи людини, політичної свободи, зокрема. Бо там, де розвинена філософія, розвивається і свобода. Філософія створює сприятливий ґрунт для цього через розвиток духовних підвалин суспільства. Вона впроваджує у суспільну свідомість загальнолюдські цінності – ідеї свободи, невід’ємних прав людини, справедливості, соціальної рівності тощо. Згадаймо Джона Локка, котрий наголошував, що людина від природи має три невід’ємні права: право на життя, право на свободу і право на приватну власність, набуту чесною працею. Ф. М. Вольтер стверджував: “всі люди народжуються вільними”; Т. Гоббс: “природне право будь-якої людини – це її свобода”. Г. Гегель: “Людина, як така, вільна. Свобода духу складає найголовнішу властивість її природи”. Всю історію людства німецький філософ пов’язував з

“прогресом в усвідомленні людиною свободи”. “Приватна власність, - підкреслював Гегель, - є єдиною сутнісною визначеністю особистості”; “Лише у власності (володінні нею) особистість є розум”. М. Бердяєв: “людська свобода – самодостатня цінність. Немає нічого більш важливого, ніж свобода людини. Всі форми суспільного ладу виправдані лише тоді, коли слугують свободі людини, її розвитку”. Ж.-П. Сартр: “Людина не може бути то рабом, а то вільною. Вона повністю і завжди вільна, або її (людини) немає взагалі.”

Подібні ідеї поділяли і пропагували у свій час Ш. Монтеск'є, К. Гельвецій, Л. Фейєрбах, К. Ясперс, М. Хайдеггер, Х. Ортега-і-Гассет та багато інших. Філософи роками, століттями із покоління в покоління спроваджували ці ідеї в суспільну свідомість, в правову систему, сприяли розвиткові свободи людини. Скажімо так: видатні філософи стояли біля джерел європейської і світової цивілізації, сучасної демократії і тоді, і тепер, в наш час. Їх діяльністю і визначався і визначається вплив філософії на суспільну думку, свідомість людини, її культуру, на формування загальнолюдських цінностей. Філософія набула, таким чином, свою важливу соціально-практичну (предметно-дійову) і виховну функції.

Важливою функцією філософії є її здатність з допомогою свого інструментарію створювати понятійний апарат, проникати в сутність явищ, з'ясувати об'єктивні, закономірні зв'язки між ними. Тому філософія має теоретико-пізнавальну або логіко-гносеологічну функцію. Вона здійснюється з допомогою багатьох форм і методів таких, як абстрагування, індукція і дедукція, аналіз і синтез, моделювання, ідеалізація, формалізація, судження, поняття, умовивід, ідея, проблема, гіпотеза тощо.

Елітною для філософії є функція загально-методологічна, котра полягає в тому, що її основоположні принципи, закони, понятійний апарат можуть бути використані у будь-яких сферах наукового пізнання як загальні методи дослідження тих чи інших явищ. Чому можуть бути використані у будь-яких сферах наукового пізнання? Тому що ці принципи, закони і т.п. є результатом абстрагування (виділення найбільш загального), що притаманне усім сферам буття і тому вони застосовуються в усіх сферах дійсності. Візьмемо конкретний приклад. У філософії важливим принципом, що використовується в процесі пізнання є принцип історизму. Що він означає? Він означає не що інше, як розгляд предметів, явищ чи процесів в їх розвитку, змінах, саморусі: як те, чи інше явище виникло, які етапи у своєму розвитку пройшло і чим стало. У зв'язку з цим принцип історизму ставить перед дослідником ряд імперативних, обов'язкових вимог, а саме:

- 1) вихідна вимога – це якісна, сутнісна ретроспективність, зворотний аналіз;
 - 2) вимога розгляду передумов виникнення того, чи іншого явища;
 - 3) розгляду явища з точки зору його розвитку як закономірного процесу;
 - 4) виділення в розвитку явища певні етапи (стадії, фази, періоди), з'ясовуючи їх особливості, відмінності;
 - 5) визначення напряму розвитку явища, його характер (який він: прогресивний, регресивний, гармонічний, дисгармонічний, динамічний, статичний і т.п.);
 - 6) розкриття основної тенденції розвитку системи з метою передбачення її майбутнього;
 - 7) вивчення історії понятійного апарату певного явища, чи системи стосовно зміни їх змісту, який вони мали колись, і який мають тепер;
 - 8) застосування до пізнання основних законів і принципів діалектики.
- Безумовно, дотримання цих вимог принципу історизму – це нелегке завдання. Але лише на цьому шляху можливе досягнення об'єктивної (неупередженої) істини. Іншого шляху до неї немає. Бо метод, його знання застосування – це річ виключно важлива в процесі пізнання. “Метод – найперше, найосновніше, - писав відомий російський природодослідник І. П. Павлов. – Від методу, способу дії залежить вся серйозність дослідження: при доброму методі і геніальна людина буде працювати даремно і не отримає цінних, точних даних”. І, нарешті, ще одна функція філософії – світоглядна. Філософія – це цілісний узагальнений погляд на світ, людину, їх відношення, сутність походження, пізнання, а також на його межі, можливості, значення тощо. З'ясовуючи ці проблеми на теоретичному рівні, філософія має фундаментальний світоглядний потенціал.

Філософія, як відомо, належить до гуманітарних наук, які німці доречно називають “Schone Wissenschaften” – дослівно “красивими науками”. Арістотель стосовно філософії висловлювався так: “Філософія найбільш цінна з наук, бо спрямована на пізнання істини – першопричин, сутнісного і вічного. Всі інші науки необхідні..., але кращої за неї немає жодної”.

Філософія як наука, форма суспільної свідомості і світогляд, має потужний гуманістичний потенціал. Це виявляється в тому, що вона, по-перше, розглядає людину як єдино можливий суб’єкт. Людина включається в предмет філософії в контексті співвідношення “людина-світ”; по-друге, філософія утверджує людину як найвищу цінність світу, творця знання взагалі і філософського, зокрема; по-третє, філософія завдяки своєму логічному арсеналу, своїми формами і методами створення понять, узагальнень, розвиває теоретичне мислення, мову, сутнісні сили людини, її пізнавальні можливості. Не випадково відомий теоретик мовознавства Вільгельм фон Гумбольдт вказував на нерозривний зв’язок розвитку нації з розвитком її теоретичного мислення. “Нація тим розвиненіша, - писав він, - чим більше розвинена її мова, теоретичне мислення”; по-четверте, філософія будь-яка, незалежно від її спрямування і сутності – це форма пізнання, пошук істини, спроба проникнути у світ речей, ідей і явищ; по-п’яте, філософія завжди стояла біля джерел ідеології – могутнього фактору впливу на суспільну свідомість, людську діяльність, суспільний прогрес; по-шосте, філософія з’ясовує фундаментальні світоглядні проблеми (“що є що”, “чому”, “як”) і тому має ґрунтовний світоглядний потенціал, є теоретичною основою будь-якого світогляду.